

تحلیل وضعیت شاخص‌های جنسیتی در ایران

تهیه و تنظیم:

معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری

بهمن‌ماه ۱۳۹۵

مقدمه

در این گزارش شاخص های مرتبط با شکاف جنسیتی، رقابت پذیری و کارافرینی، نابرابری جنسیتی و گزارش توسعه انسانی ایران در زمینه جنسیت مورد بررسی قرار می گیرد تا تصویر دقیق تری از وضعیت شاخص های جنسیتی در ایران و در مقایسه با دیگر کشورها ارائه شود.

۱- شاخص فاصله و یا شکاف جنسیتی^۱

شاخص شکاف جنسیتی از محاسبه چهار شاخص کلی آموزش، سلامت، مشارکت اقتصاد و مشارکت سیاسی محاسبه می شود. این شاخص از سال ۲۰۰۶ توسط مجمع جهانی اقتصاد، محاسبه و هر ساله منتشر می شود. هر سال این شاخص برای ۱۴۵ کشور و بر اساس داده های گزارش های سازمان بین المللی کار^۲ و داده های گزارش توسعه انسانی^۳ محاسبه می شود و مقدار شاخص محاسبه شده هر قدر به عدد ۱ نزدیک تر شود به معنای برابری بیشتر و هر قدر به عدد صفر نزدیک تر شود به معنای نابرابری بیشتر است. بررسی شاخص و رتبه کشور ایران در گزارش سال ۲۰۱۶ نشان می دهد که در مجموع ۱۴۴ کشور ایران از نظر رتبه کلی نسبت به سال گذشته دو رتبه ارتقا یافته است و در رتبه کلی ۱۳۹ قرار گرفته است. بررسی چهار شاخص کلیدی در گزارش نشان می دهد ایران در مقایسه با سال قبل، در بعد مشارکت اقتصادی از رتبه ۱۴۱ به رتبه ۱۴۰، در بعد آموزش از رتبه ۱۰۶ به رتبه ۹۴، در بعد سلامت و بقا از رتبه ۹۹ به رتبه ۹۸ و در مشارکت سیاسی از رتبه ۱۳۷ به رتبه ۱۳۶ رسیده است. مهمترین دستاورد جمهوری اسلامی ایران در سال ۲۰۱۶ درستیابی به برابری جنسیتی در آموزش ابتدایی و متوسطه عنوان شده است.

بررسی وضعیت کلی ایران در مقایسه با سال ۲۰۱۵ دو نکته مهم را نشان می دهد:

۱- در سال ۲۰۱۵ مجموعاً ۱۴۵ کشور در گزارش مورد توجه قرار گرفته بودند و در سال ۲۰۱۶ مجموعاً ۱۴۴ کشور مورد بررسی قرار گرفته اند. بنابراین با کاهش یک کشور در مجموع گزارش نسبت به سال قبل در برخی موارد مثل شاخص اقتصاد و بهداشت کشور ما ارتقا یک رتبه ای را تجربه نموده است. بنابراین این ارتقا به معنای تغییر شاخص های کشور ما نیست و عملاً بدلیل کاهش تعداد کشورها است.

۲- در گزارش سال ۲۰۱۶ عربستان کاهش جدی رتبه را تجربه نموده است و از رتبه ۱۳۴ در سال ۲۰۱۵ به رتبه ۱۴۱ سقوط نموده و در نتیجه ایران یک رتبه افزایش را به دلیل کاهش رتبه عربستان تجربه نموده است.

^۱ GLOBAL GENDER GAP

^۲ ILO

^۳ Human Development Report

بررسی وضعیت ایران بر اساس منطقه جغرافیایی و گروه درآمدی

گزارش شکاف جنسیتی بر اساس دو تقسیم بندی دیگر نیز ارائه می گردد که شامل رتبه بندی بر اساس منطقه جغرافیایی و تقسیم بندی بر اساس گروه های درآمدی است.

۱- منطقه جغرافیایی:

در تقسیم بندی جغرافیایی هشت منطقه جغرافیایی شامل آسیای شرقی و اقیانوسیه، اروپای شرقی و آسیای مرکزی، آمریکای لاتین و کارائیب، خاورمیانه و شمال آفریقا، آمریکای شمالی، جنوب آسیا، صحرای آفریقا و اروپای غربی در نظر گرفته شده است. ایران در گروه کشورهای منا قرار دارد و بر اساس گزارش سال ۲۰۱۶ ایران در مجموع ۱۸ کشور منطقه منا (خاورمیانه و شمال آفریقا) در شمار پنج کشور انتهایی جدول با بیشترین شکاف جنسیتی قرار گرفته است. ایران پایین تر از مراکش و بالاتر از عربستان، سوریه و یمن قرار گرفته است (جدول ۱).

جدول شماره ۱: مقایسه شاخص شکاف جنسیتی کشورهای مختلف منطقه در سال ۲۰۱۶

کشور	رتبه	مقدار شاخص
رژیم اشغالی	۴۹	۰/۷۱
قطر	۱۱۹	۰/۶۴۳
الجزایر	۱۲۰	۰/۶۴۲
امارات	۱۲۴	۰/۶۳۹
تونس	۱۲۶	۰/۶۳۶
کویت	۱۲۸	۰/۶۲۴
موریتانی	۱۲۹	۰/۶۲۴
ترکیه	۱۳۰	۰/۶۲۳
بحرین	۱۳۱	۰/۶۱۵
مصر	۱۳۲	۰/۶۱۴
عمان	۱۳۳	۰/۶۱۲
اردن	۱۳۴	۰/۶۰۳
لبنان	۱۳۵	۰/۵۹۸
مراکش	۱۳۷	۰/۵۹۷
ایران	۱۳۹	۰/۵۸۷
عربستان	۱۴۱	۰/۵۸۳
سوریه	۱۴۲	۰/۵۶۷
یمن	۱۴۴	۰/۵۶۷

۲- گروه درآمدی:

یکی از شیوه های تقسیم بندی کشورها در شاخص های توسعه یافتگی میزان درآمد ملی کشورهاست که در چهار دسته کشورهای با درآمد پایین، کشورهای با درآمد متوسط پایین، کشورهای با درآمد متوسط بالا و کشورهای با درآمد بالا تقسیم می شوند. ایران تا قبل از سال ۲۰۱۰ در رده کشورهای با «درآمد متوسط رو به پایین» گروه بندی می شد ولی در سال ۲۰۱۰ و بدلیل افزایش درآمدهای ناشی از فروش نفت، کشور ایران به گروه درآمدی بالاتر و در گروه کشورهای با «درآمد متوسط رو به بالا» قرار گرفت. از نظر گروه بندی درآمدی ایران در مجموع کشورهای با درآمد متوسط به بالا و در مجموع ۴۱ کشور در این گروه، آخرین رتبه را کسب نموده است. این موضوع برای کشورهای دیگر در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا رخ داده است. بدین نحو که قطر، امارات، کویت، بحرین، عمان و عربستان در گروه کشورهای با درآمد بالا طبقه بندی شده اند و در عین حال بدلیل عدم انطباق شاخص های درآمدی با توسعه همزمان و متوازن دیگر شاخص ها در انتهای جدول کشورهای با درآمد بالا قرار گرفته اند.

روند تحولات رتبه ایران طی سال های ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶

بررسی وضعیت ایران در شاخص های مختلف طی سالهای ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶ نشان می دهد ایران با عدم تحول جدی در برخی از شاخص ها مواجه است و در نتیجه تغییر جدی در کاهش فاصله جنسیتی تجربه نکرده است. (جدول شماره ۲).

جدول شماره ۲: شاخص شکاف جنسیتی طی سالهای ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶ در ابعاد مختلف

رتبه کلی	اقتصاد		آموزش		سلامت		سیاست			
	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز	رتبه	امتیاز		
۲۰۱۶	۱۳۹	۰/۵۸	۱۴۰	۰/۳۵۷	۹۴	۰/۹۷۵	۹۸	۰/۹۷۱	۱۳۶	۰/۰۴۷
۲۰۱۵	۱۴۱	۰/۵۸	۱۴۱	۰/۳۵۷	۱۰۶	۰/۹۵۴	۹۹	۰/۹۷۱	۱۳۷	۰/۰۳۷
۲۰۱۴	۱۳۷	۰/۵۸۱	۱۳۹	۰/۳۵۹	۱۰۴	۰/۹۵۷	۸۹	۰/۹۷۱	۱۳۵	۰/۰۳۷
۲۰۱۳	۱۳۰	۰/۵۸۴	۱۳۰	۰/۳۶۵	۹۸	۰/۹۶۵	۸۷	۰/۹۷۱	۱۲۹	۰/۰۳۵
۲۰۱۲	۱۲۷	۰/۵۹۳	۱۳۰	۰/۴۱۲	۱۰۱	۰/۹۵۳	۸۷	۰/۹۷۱	۱۲۶	۰/۰۳۵
۲۰۱۱	۱۲۵	۰/۵۸۹	۱۲۵	۰/۴۴۴	۱۰۵	۰/۹۲۵	۸۵	۰/۹۷۱	۱۳۰	۰/۰۱۷
۲۰۱۰	۱۲۳	۰/۵۹۳	۱۲۵	۰/۴۲۶	۹۶	۰/۹۵۹	۸۳	۰/۹۷۱	۱۲۹	۰/۰۱۷
۲۰۰۹	۱۲۸	۰/۵۸۴	۱۳۱	۰/۳۷۷	۹۶	۰/۹۶۴	۶۳	۰/۹۷۸	۱۳۲	۰/۰۱۷
۲۰۰۸	۱۱۶	۰/۶۰۲	۱۱۸	۰/۴۴۹	۹۲	۰/۹۶۵	۶۰	۰/۹۷۸	۱۲۸	۰/۰۱۷
۲۰۰۷	۱۱۸	۰/۵۹	۱۲۳	۰/۳۹۵	۹۰	۰/۹۵۸	۵۸	۰/۹۷۸	۱۲۲	۰/۰۳۱
۲۰۰۶	۱۰۸	۰/۵۸	۱۱۳	۰/۳۵۹	۸۰	۰/۹۵۴	۵۲	۰/۹۷۸	۱۰۹	۰/۰۳۱
تغییرات	۰/۰۰	-۰/۰۰۱	۰/۰۰۰	-۰/۰۰۰	-۰/۰۰۷	۰/۰۰۰	-۰/۰۰۶	-۰/۰۰۶	-۰/۰۰۶	-۰/۰۰۶

همانگونه که در جدول مشخص است مهمترین تحول رخ داده در مورد کشور ایران کاهش فاصله جنسیتی در شاخص آموزش است که تقریباً رتبه ما را به رتبه سال ۲۰۰۸ یعنی هشت سال قبل بازگردانده است. بر اساس گزارش مجمع جهانی اقتصاد ایران موفق شده در آموزش ابتدایی به برابری جنسیتی دست یابد.

بررسی رتبه ایران در ابعاد کلیدی شاخص شکاف جنسیتی

شاخص شکاف نسیتی چهار مولفه اصلی دارد که هر یک با شاخص های متعدد مورد بررسی قرار میگیرد. در ادامه مهمترین شاخص های محاسباتی هر یک ارائه می شود.

مشارکت اقتصادی

در بعد فرصت و مشارکت اقتصادی که شامل سه مفهوم فاصله در مشارکت (اختلاف در نرخ مشارکت نیروی کار زنان به مردان)، فاصله دستمزد (نسبت برآورد درآمد اکتسابی زنان به مردان)، و فاصله در پیشرفت زنان و مردان (نسبت زنان به مردان در دو گروه- شغلی قانونگذاران، مقامات ارشد و مدیران و کارکنان حرفه ای و فنی) است.

شاخص مشارکت اقتصادی

شاخص	رتبه	امتیاز	میانگین	زنان	مردان
مشارکت اقتصادی	۱۴۰	۰/۳۵۷	۰/۵۸۶	-	-
مشارکت در بازار کار	۱۴۲	۰/۲۲۴	۰/۶۶۵	۱۷	۷۶
دستمزد برابر	۱۰۱	۰/۵۷۹	۰/۶۲۲	-	-
درآمد	۱۴۱	۰/۱۶۸	۰/۵۰۲	۴۹۶۳	۲۹۴۶۸
جایگاه مدیریتی و مقامات ارشد	۱۰۰	۰/۲۲۳	۰/۳۵۸	۱۸	۸۲
مشاغل تخصصی و فنی	۱۱۱	۰/۵۱۴	۰/۸۶۲	۳۴	۶۶

بررسی وضعیت شاخص های ایران در گزارش سال ۲۰۱۵ نشان میدهد که ایران در شاخص کلی مشارکت اقتصادی زنان با رتبه ۱۴۱، و در زیر شاخص ها همچون مشارکت در بازار کار رتبه ۱۴۳، و در کسب مناصب مدیریتی رتبه ۱۰۶ و کسب مشاغل تخصصی رتبه ۱۰۸ در جمع کشورهایی با شکاف بالای جنسیتی در حوزه اقتصاد قرار دارد. این رتبه با توجه به نرخ بالای زنان تحصیلکرده قابل تامل و بررسی است. بررسی دیگر شاخص های اقتصادی در این بخش نشان میدهد که در ایران نسبت بیکاری زنان ۱۹/۸ و مردان ۸/۶ درصد است به عبارت دیگر نرخ بیکاری زنان نزدیک به دو و نیم برابر مردان است.

آموزش

شکاف جنسیتی در دستیابی زنان و مردان به آموزش از طریق چهار مؤلفه نرخ باسوادی زنان به مردان، نرخ زنان به مردان در ثبت نام آموزش ابتدایی، آموزش متوسطه و آموزش عالی محاسبه می گردد. بر اساس گزارش سال ۲۰۱۶ ایران از نظر شاخص آموزش در رتبه ۹۴ و از نظر نرخ باسوادی ۱۰۹ و در شاخص تحصیلات ابتدایی و متوسطه جهش معناداری داشته و به رتبه یک دست یافته است. بر اساس این گزارش ایران موفق شده در تحصیلات ابتدایی و متوسطه به برابری جنسیتی دست یابد.

ایران از نظر دانشگاهی رتبه ۱۰۱ را کسب نموده و در مجموع شاخص های آموزشی بهترین وضعیت مربوط به تحصیلات ابتدایی و متوسطه است.

شاخص آموزش

شاخص	رتبه	امتیاز	میانگین	زنان	مردان
دستاوردهای آموزشی	۹۴	۰/۹۷۵	۰/۹۵۵		
نرخ باسوادی	۱۰۹	۰/۹۱۳	۰/۸۹۷	۸۳	۹۱
تحصیلات ابتدایی	۱	۱	۰/۹۸۰	۱۰۰	۹۹
تحصیلات متوسطه	۱	۱	۰/۹۷۰	۸۱	۸۰
تحصیلات دانشگاهی	۱۰۱	۰/۹۳۳	۰/۹۳	۶۴	۶۸

سلامت و بقا

شکاف جنسیتی در سلامت و بقا با استفاده از دو مولفه نسبت جنسی تعداد دختران نسبت به پسران در بدو تولد و امید زندگی سالم مردان و زنان مورد بررسی قرار گرفته است که بر اساس این گزارش ایران از نظر رتبه کلی در رتبه ۹۸ و در امید زندگی در رتبه ۱۰۷ قرار دارد.

شاخص سلامت و بقا

شاخص	رتبه	امتیاز	میانگین	زنان	مردان
سلامت و بقا	۹۸	۰/۹۷۱	۰/۹۵۷		
نسبت جنسی در بدو تولد	۱	۰/۹۴۴	۰/۹۱۸	-	-
امید زندگی (سال)	۱۰۷	۱/۰۳	۱/۰۴	۶۵	۶۳

مشارکت سیاسی

شاخص توانمندسازی سیاسی به شکاف جنسیتی در بالاترین سطوح تصمیم گیری سیاسی و از طریق بررسی نسبت زنان به مردان در مؤلفه های موقعیت وزراتی، جایگاه پارلمانی، و سنوات در

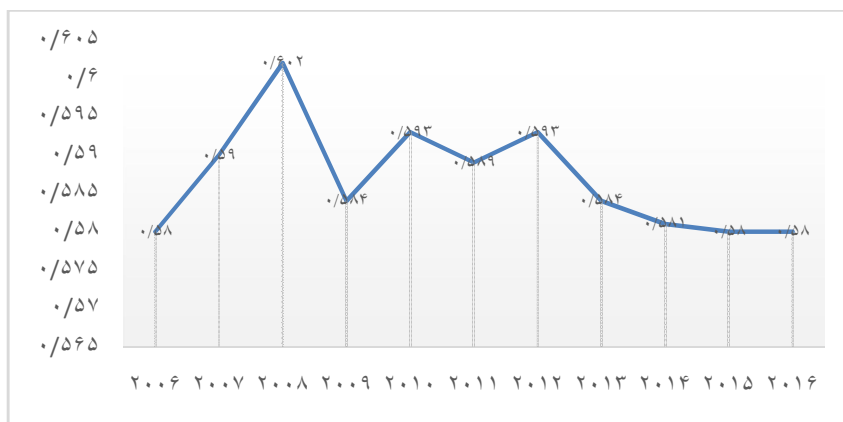
اختیار داشتن مهم ترین مقام اجرایی (رئیس جمهور و نخست وزیر و ریاست دولت) در پنجاه سال گذشته، تعیین می شود. بررسی این شاخص در گزارش سال ۲۰۱۶ نشان می دهد ایران رتبه کلی ۱۳۶ را کسب نموده و در شاخص هایی همچون زنان در پارلمان رتبه ۱۳۳، در مناصب وزارتی رتبه ۱۱۲ و در شاخص مناصب مهم اجرایی رتبه ۶۸ را کسب نموده است.

شاخص مشارکت سیاسی

شاخص	رتبه	امتیاز	میانگین	زنان	مردان
مشارکت سیاسی	۱۳۶	۰/۰۴۷	۰/۲۳۳		
زنان در پارلمان (درصد)	۱۳۳	۰/۰۶۳	۰/۲۶۹	۶	۹۴
زنان در مناصب وزارتی (درصد)	۱۱۲	۰/۱۱۱	۰/۲۳۸	۱۰	۹۰
سنوات در اختیار داشتن مهم ترین مقام اجرایی (در ۵۰ سال گذشته)	۶۸	۰/۰۰	۰/۲۰۴	۰	۵۰

بررسی روند نابرابری جنسیتی در شاخص های تعیین کننده توسعه

در حالی که شاخص های متعددی برای توسعه یافتگی کشورها مورد بررسی قرار می گیرد، وزن چهار شاخص شامل سلامت، آموزش، مشارکت سیاسی و مشارکت اقتصادی نسبت به دیگر شاخص ها بیشتر و در تعیین رتبه کشورها نقش مهمتری دارد. بر اساس نمودار شماره ۱، ایران در سال ۲۰۰۶ در زمینه در میانه مسیر برابری جنسیتی و رفع تبعیض ها قرار داشت و با برنامه های حمایتی در زمینه آموزش و سلامت توانست در سال های ۲۰۰۷ و ۲۰۰۸ روند صعودی را طی کند و به رتبه ۱۱۶ در مجموع کشورها دست یابد. اما در سال ۲۰۰۹ (۱۳۸۷) ایران تجربه افزایش شدید تبعیض جنسیتی را داشته و در طول سال های بعد همچنان در مدار کشورهای با بالاترین نرخ فاصله جنسیتی باقی می ماند.

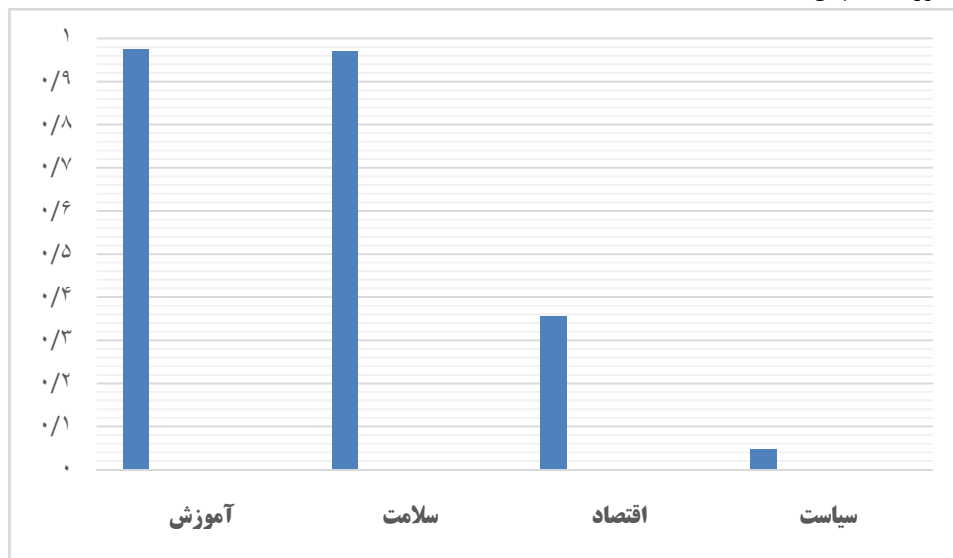

نمودار ۱: مقایسه روند رتبه ایران در شاخص شکاف جنسیتی از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۶

★ عدد ۱ به معنای برابری جنسیتی و رفع کامل تبعیض ها و عدد صفر به معنای نابرابری کامل جنسیتی است.

شاخص شکاف جنسیتی از مجموع چهار شاخص آموزش، سلامت، مشارکت اقتصادی و مشارکت سیاسی محاسبه می شود و یکی از مهمترین دلایل بالا بودن نرخ فاصله جنسیتی در ایران، کم بودن سهم زنان در اقتصاد و مشارکت سیاسی است. به عبارت دیگر علی رغم اینکه کشور ایران در دو شاخص سلامت و آموزش به برابری کامل نزدیک شده، اما پایین بودن نرخ مشارکت سیاسی و اقتصادی منجر به افت شدید مجموع معدل ایران شده است.

بر اساس نمودار شماره ۲، ایران در سال ۲۰۱۶ در حوزه آموزش و سلامت به برابری جنسیتی نزدیک شده است ولی همانگونه که ملاحظه می شود در دو شاخص اقتصاد و سیاست به نابرابری کامل نزدیک است. عدم توازن جدی در این بین چهار شاخص منجر به کاهش جدی شاخص کلی و در نتیجه باقی ماندن در بین مجموع ۵ کشور با بیشترین میزان شکاف جنسیتی در فهرست کل کشورهای جهان شده است.

نمودار ۲: مقایسه ابعاد مختلف شکاف جنسیتی ایران در سال ۲۰۱۶

مقایسه ایران با منتخبی از کشورها

ایران در منطقه خاورمیانه به عنوان یکی از پیشگامان برنامه ریزی جنسیتی در حوزه آموزش و سلامت شناخته می شود. برنامه های توسعه کشور و ضرورت سرمایه گذاری در حوزه سرمایه انسانی اثرات مثبت و سازنده ای در زمینه ارتقا دسترسی جمعیت کشورهای به منابع پایدار توسعه همچون آموزش و سلامت داشته است.

بررسی وضعیت مقایسه‌ای ایران (جدول شماره ۲) با کشورهای مختلف بویژه در منطقه نشان میدهد ایران از نظر رتبه کلی نسبت به کشورهای همسایه همچون آذربایجان، کویت، امارات، ترکیه و عمان در مقام پایین‌تری قرار گرفته است. بررسی‌هایی که از ایران در رتبه پایین‌تر قرار گرفته‌اند نشان میدهد که چاد از نظر شاخص مشارکت سیاسی و اقتصادی در رتبه بالاتر از ایران و پاکستان در بعد مشارکت سیاسی در رتبه بالاتر از ایران قرار دارد (جدول ۲).

جدول شماره ۳: مقایسه شاخص ابعاد شکاف جنسیتی بین ایران و منتخبی از کشورهای منطقه

رتبه کلی	اقتصاد	آموزش	سلامت	سیاست	
۸۶	۳۸	۸۳	۱۳۸	۱۲۴	آذربایجان
۱۲۸	۱۲۵	۴۷	۱۳۶	۱۴۰	کویت
۱۲۴	۱۳۰	۳۲	۱۳۲	۸۳	امارات
۱۳۰	۱۲۹	۱۰۹	۱	۱۱۳	ترکیه
۱۳۳	۱۲۶	۹۷	۹۹	۱۴۲	عمان
۱۳۹	۱۴۰	۹۴	۹۸	۱۳۶	ایران
۱۴۰	۷۴	۱۴۴	۱۱۱	۱۱۱	چاد
۱۴۱	۱۴۲	۱۰۵	۱۲۸	۱۲۱	عربستان
۱۴۲	۱۴۴	۱۰۳	۱۰۱	۱۳۰	سوریه
۱۴۳	۱۴۳	۱۳۵	۱۲۴	۹۰	پاکستان
۱۴۴	۱۴۱	۱۴۱	۱۲۲	۱۳۹	یمن

بررسی برخی شاخص های فرعی نیز موید این است که وضعیت این کشورها در مقایسه با ایران بهبود نسبی دارد بطوریکه در امارات سهم زنان در پارلمان ۱۸ درصد و در موقعیت وزارت ۱۷ درصد است و این مقدار در ایران ۳ درصد برای پارلمان (این نرخ برای گزارش سال آینده ایران بدلیل افزایش سهم زنان در پارلمان تغییر جدی‌تری خواهد داشت) و ۱۰ درصد در موقعیت وزارت است. در آذربایجان نسبت زنان شاغل متخصص ۶۰ و مردان ۴۰ درصد و نسبت زنان در پارلمان ۱۶ درصد است. در عربستان سعودی نسبت زنان در پارلمان ۲۰ درصد و در بعد آموزش در عربستان نسبت زنان در تحصیلات متوسطه ۱۰۰ به ۹۹ و در تحصیلات دانشگاهی زنان ۵۹ و مردان ۵۶ است. در پاکستان نسبت زنان در پارلمان ۲۱ درصد و از نظر نرخ باسوادی نسبت زنان ۴۶ درصد در مقابل ۷۰ درصد برای مردان است.

۲- گزارش شاخص جهانی کارآفرینی^۴

گزارش شاخص جهانی کارآفرینی در سال ۲۰۱۶-۲۰۱۵ میلادی حاکی از رشد ۱۲ درصدی و ارتقاء ۷ رتبه ای ایران است. بر اساس این گزارش ایران در میان ۱۳۰ کشور مورد مطالعه رتبه ۹۴ را دارد و در میان ۱۵ کشور منطقه رتبه ۱۵ را دارد ولی بنظر می رسد در افق پسا تحریم می توان انتظار داشت کشور گام های موثری در مسیر تغییر این وضعیت بردارد. بر اساس این گزارش آمریکا با کسب امتیاز ۸۵ در صدر کشورهای جهان و بنگلادش با امتیاز ۱۴/۴ در انتهای لیست قرار دارد. امتیاز ایران ۲۷/۷ است و در منطقه خاورمیانه امارات با امتیاز ۶/۱ و کسب رتبه ۲۲ در مقیاس جهانی در راس کشورهای منطقه قرار دارد و ایران پس از کشورهای لیبی، الجزایر، مراکش و مصر در رتبه آخر قرار گرفته است.

در این گزارش تاکید شده که ۱۵ کشور مورد مطالعه در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا متاثر از متغیرهای داخلی زیادی هستند و از یک سو و از جنبه ثروت، این کشورها شامل کشورهای ثروتمند نفتی حاشیه خلیج فارس است که از نظر سرانه تولید ناخالص داخلی در میان ثروتمندترین کشورهای جهان قرار دارند. از سوی دیگر اقتصادهای فقیری هم در این گروه قرار دارند که برخی از آنها هنوز با ناآرامی های ناشی از بهار عربی دست و پنجه نرم می کنند. موفق ترین اقتصاد کارآفرین این گروه امارات متحده عربی است. رژیم اشغالگر و قطر با فاصله نزدیکی پس از امارات قرار دارند. مراکش، مصر و ایران کمترین امتیازات در این گروه را دارند. در این گزارش تاکید شده که عامل مشترک در این گروه که منجر به قرار گرفتن آنها در قعر جدول شده «اقتصاد بسته و کنترل شده» است به نحوی که دسترسی به بازارها در انحصار گروه های نزدیک به حکومت قرار دارد.

کارآفرینی زنان

در این گزارش شاخص های کارآفرینی برای زنان نیز مورد بررسی قرار گرفته و ایران در میان ۷۷ کشور مورد مطالعه این گزارش با امتیاز ۲۰/۶ در رتبه ۷۳ قرار دارد. آمریکا با امتیاز ۸۹/۹ در رتبه اول و پاکستان با امتیاز ۱۵/۲ در رتبه آخر کارآفرینی زنان است. نقاط قوت کارآفرینی بانوان در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا سطح بالای تحصیل و فناوری های جدید است. نقاط ضعف کارآفرینی بانوان در منطقه، عدم انگیزه کافی برای کارآفرینی، چالش رسیدن به مدیریت سطوح بالا و در اولویت فاینانس نبودن است. در مورد ایران، شاخص آمادگی زنان برای کارآفرینی بیشترین امتیاز و دسترسی به اینترنت کمترین امتیاز را کسب کرده است.

^۴ Global Entrepreneurship Monitor (GEM)

شیلی، استرالیا و آمریکا در صدر کشورهایی هستند که با توجه به سرانه تولید ناخالص داخلی شان شرایط خوبی برای کارآفرینی زنان دارند. در همین مقیاس، سنگاپور، عربستان سعودی و ایران شرایط نامناسبی برای کارآفرینی زنان دارند. کشورهای اروپایی با در نظر گرفتن سرانه تولید ناخالص داخلی شان به نسبت شرایط بهتر از انتظاری دارند. کشورهای زیر صحرای بزرگ آفریقا و منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا به طور میانگین شرایط کمتر از انتظاری را برای کارآفرینی زنان دارند. روند جهانی کارآفرینی بانوان بر اساس این گزارش نشان می دهد که کارآفرینی بانوان برای کسب و کارهایی که در طی ۵ سال ۵۰ درصد رشد داشته و ۱۰ کارمند استخدام کرده اند، ۷ درصد افزایش داشته است.

جدول ۴: رتبه ایران در شاخص جهانی کارآفرینی

کشور	رتبه	امتیاز
امارات	۲۰	۶/۶۱
رژیم اشغالگر قدس	۲۲	۹/۵۹
قطر	۲۴	۲/۵۶
عربستان سعودی	۳۱	۶/۴۹
کویت	۳۷	۷/۴۷
عمان	۳۹	۳/۴۷
بحرین	۴۳	۱/۴۵
لبنان	۵۰	۷/۴۰
تونس	۶۳	۵/۳۵
اردن	۶۵	۳/۳۳
لیبی	۷۳	۳۱
الجزایر	۷۹	۲/۳۰
مراکش	۸۲	۴/۲۹
مصر	۹۱	۱/۲۸
ایران	۹۴	۷/۲۷
خاورمیانه و شمال آفریقا		۵/۴۱

۳- شاخص توسعه انسانی^۵

وضعیت ایران در شاخص توسعه انسانی

در حال حاضر برای مقایسه رشد و توسعه کشورها از شاخص های متفاوتی استفاده می شود که از جمله میتوان به شاخص توسعه انسانی، شاخص نابرابری جنسیتی و شکاف جنسیتی اشاره نمود. شاخص توسعه انسانی یکی از جامع ترین ملاکها برای سنجش نتیجه نهایی سیاست های اجتماعی دولت ها و ترکیبی از ملاک هایی چون: «امید زندگی»، «دسترسی به دانش و آموزش» و البته «سطح زندگی مناسب» است. افزایش این شاخص بدان معناست که دولت موفق شده درآمدهای ملی را به درستی و در حوزه های به حوزهای بهداشت عمومی، آموزش و پرورش و رفاه اجتماعی هزینه کند. در حال حاضر برای محاسبه این شاخص از روش جدیدی استفاده می شود که به آن شاخص تعدیل شده با نابرابری گفته می شود. در شاخص توسعه انسانی کشورها در چهارگروه کلی در قالب کشورهای با توسعه خیلی زیاد، کشورهای با توسعه زیاد، کشورهای متوسط و کشورهای با توسعه کم تقسیم شده اند. در گزارش توسعه انسانی، ۲۰۱۴ از مجموع کل کشورها، ۴۹ کشور در گروه کشورهای با توسعه خیلی زیاد، ۵۳ کشور در گروه کشورهای توسعه زیاد، ۴۱ کشور در گروه کشورهای با توسعه متوسط و ۴۲ کشور در گروه کم توسعه یافته قرار دارند.

بررسی گزارش توسعه انسانی ۲۰۱۴ نشان میدهد در حالی که ایران با رتبه ۷۵ و ترکیه با رتبه ۶۹ در گروه کشورهای با توسعه زیاد قرار دارند، عربستان سعودی با کسب رتبه ۳۴ در گروه کشورهای با توسعه خیلی زیاد قرار گرفته است. بررسی وضعیت تولید ناخالص ملی این سه کشور نشان میدهد که ترکیه با ۷۹۹ میلیارد دلار در رتبه ۱۸، عربستان با ۷۴۶ میلیارد دلار در رتبه ۱۹ و ایران با ۴۲۵ در رتبه ۲۸ دنیا قرار دارد. بنابراین ایران فاصله ۱۰ رتبه ای در تولید ناخالص ملی با این دو کشور دارد. بررسی درآمد ناخالص داخلی نیز فاصله بین این سه کشور را بازنمایی میکند بطوریکه بررسی مقدار درآمد ناخالص ملی^۶ نشان میدهد عربستان با ۵۲۱۰۹ دلار در رتبه ۱۰ دنیا، ترکیه ۱۸۳۹۱ در رتبه ۶۱ و ایران با ۱۳۴۵۱ در رتبه ۷۱ دنیا قرار دارد. به معنای دیگر ایران در درآمد ناخالص داخلی ۶۱ رتبه پایین تر از عربستان قرار گرفته است و بر همین اساس نیز انتظار می رود بدلیل توزیع مناسب تر درآمد ملی در شاخص های بنیادین پیشرفت بهتری داشته باشد. مقایسه این کشورها از نظر شاخص آموزش، اقتصاد و بهداشت تحلیل دقیق تری از وضعیت آنها را ارائه میدهد.

بررسی جدول ۵ نشان میدهد عربستان در شاخص امیدزندگی، میانگین طول دوره آموزش و درآمد ناخالص ملی از دو کشور ایران و ترکیه رتبه بالاتری دارد. این در حالی است که مقایسه شاخص های مربوط به اشتغال در بین این سه کشور نشان میدهد که در عربستان سعودی نرخ اشتغال ۱۵

^۵ HUMAN DEVELOPMENT INDEX

^۶ GROSS NATIONAL INCOME

سال به بالا برابر با ۶۰/۴ ، برای ترکیه برابر با ۴۸/۵ و این نرخ برای کشور ایران برابر با ۴۴/۷ است. بر همین اساس نرخ بیکاری جوانان نیز در کشور عربستان ۵/۶، در ترکیه ۸/۱ و در ایران ۱۳/۵ درصد است. این دوشاخص خود بیانگر این است که شاخص های اقتصادی اشتغال و بیکاری در کشور عربستان نسبت به دوکشور ایران و ترکیه از وضعیت بهتری برخوردار است.

جدول شماره ۵: مقایسه شاخص توسعه انسانی بین ایران، عربستان و ترکیه

رتبه توسعه انسانی	مقدار شاخص ۲۰۱۳	امید زندگی	میانگین طول دوره آموزش	درآمد ناخالص ملی	شاخص توسعه انسانی ۲۰۱۲	اشتغال ۱۵ سال به بالا	نرخ بیکاری ۱۵ سال به بالا
ترکیه	۶۹	۷۵/۳	۷/۶	۱۸۳۹۱	۰/۷۵۶	۴۸/۵	۸/۱
عربستان	۳۴	۷۵/۵	۸/۷	۵۲۱۰۹	۰/۸۳۳	۶۰/۴	۵/۶
ایران	۷۵	۷۴	۷/۸	۱۳۴۵۱	۰/۷۴۹	۴۴/۷	۱۳/۵

۴- شاخص نابرابری جنسیتی^۷

یکی از شاخص‌هایی که در گزارش‌های سالانه سازمان ملل متحد درباره توسعه انسانی کشورها به آن پرداخته می‌شود، شاخص نابرابری جنسیتی است. شاخص نابرابری جنسیتی (GII) در واقع ارقامی از ۰ تا ۱ را شامل می‌شود که هر چه این رقم بیشتر باشد، حاکی از نابرابری بیشتر میان زن و مرد در یک کشور است. شاخص نابرابری جنسیتی، نابرابری‌های جنسیتی را در سه بعد: بهداشت عمومی، توانمندی و فعالیت اقتصادی نشان می‌دهد. بهداشت عمومی: به واسطه مرگ و میر زنان به هنگام زاد و ولد و نرخ باروری نوجوانان سنجیده می‌شود. توانمندی: با استفاده از سهم کرسی‌های پارلمانی کسب شده به وسیله ی هر جنس و نیل به آموزش‌های دوره دبیرستان و بالاتر در هر جنس سنجیده می‌شود. فعالیت اقتصادی: با استفاده از نرخ مشارکت بازار کار برای هر جنس، به دست می‌آید. شاخص نابرابری جنسیتی، جایگزین شاخص توسعه جنسیتی^۸ و شاخص توانمندسازی جنسیتی^۹ گردیده است. این شاخص، نشانگر وضعیت جنسیت در توسعه انسانی و در نتیجه نابرابری بین فعالیت‌های زنان و مردان در هر سه بعد (بهداشت عمومی، توانمندی، فعالیت اقتصادی) است.

جدول شماره ۶: شاخص نابرابری جنسیتی در ایران، عربستان و ترکیه

مشارکت در نیروی کار	جمعیت ۲۵ سال به بالا با حداقل تحصیلات دبیرستان		زنان در پارلمان	زایمان در سن ۱۵ تا ۱۹ سال	مرگ و میر ناشی از زایمان	مقدار شاخص نابرابری جنسیتی	رتبه نابرابری جنسیتی ۲۰۱۳	
	مرد	زن						
مرد	۷۳/۱	۶۲/۲	۳/۱	۳۱/۶	۲۱	۰/۵۱۰	۱۰۹	ایران
زن	۱۶/۴	۶۷/۶	۱۹/۹	۱۰/۲	۲۴	۰/۳۲۱	۵۶	عربستان
مرد	۷۵/۵	۶۰/۳	۱۴/۲	۳۰/۹	۲۰	۰/۳۶۰	۶۹	ترکیه
زن	۱۸/۲	۷۰/۸	۳۹	۶۰	۲۹/۴			

بررسی شاخص نابرابری جنسیتی بین ایران و عربستان و ترکیه نشان می‌دهد که عربستان با کسب مقدار بهتری از شاخص در رتبه بالاتر از ایران و ترکیه قرار گرفته است و در مجموع از نظر نابرابری جنسیتی ۵۳ رتبه بالاتر از ایران قرار گرفته است. بررسی مقایسه‌ای مرگ و میر مادران ناشی از زایمان نشان می‌دهد که در بین سه کشور ترکیه رتبه بالاتری نسبت به ایران و عربستان دارد. در شاخص زایمان در سن ۱۵ تا ۱۹ ساله مقایسه بین سه کشور نشان می‌دهد در حالی که ایران و ترکیه نرخ ۳۰ درصدی را دارند، عربستان نرخ ۱۰ درصدی در این شاخص دارد و در نتیجه وضعیت بهتری نسبت به ایران و ترکیه دارد. حضور زنان در پارلمان نیز نشان می‌دهد ایران نسبت به دو

^۷ Gender Inequality Index

^۸ Gender-related Development Index

^۹ Gender Empowerment Measure

کشور عربستان و ترکیه در وضعیت پایین تری قرار دارد بطوریکه نرخ مشارکت زنان بعنوان نماینده پارلمان در عربستان ۶ برابر ایران و در ترکیه نزدیک به ۵ برابر ایران است. بررسی جمعیت بالای ۲۵ سال دارای حداقل تحصیلات دبیرستان نشان میدهد زنان ایران نسبت به هر دو کشور نرخ بالاتری دارند. بررسی نرخ مشارکت اقتصادی در بین سه کشور نیز نشان میدهد که نرخ مشارکت اقتصادی زنان در کشور ترکیه بالاتر از ایران و عربستان قرار دارد و این در حالی است که نرخ مشارکت اقتصادی زنان در عربستان ۴ درصد بالاتر از ایران است. بر این اساس عربستان با سرمایه گذاری در بهداشت، اقتصاد و سیاست توانسته در بهبود شاخص نابرابری جنسیتی به وضعیت مناسبی برسد بطوریکه در مجموع شاخص های نابرابری ۵۳ رتبه بالاتر از ایران و ۴۰ رتبه بالاتر از ترکیه قرار گیرد.

۵- نتیجه گیری

بررسی شاخص های مربوط به توسعه انسانی و شکاف جنسیتی نشان میدهد، طی یک دهه گذشته ایران با عدم تغییر و نوآوری در برنامه های زیرساختی و بنیادین خود همچون آموزش، بهداشت، مشارکت اقتصادی و سیاسی ضمن حفظ شرایط موجود، تغییری در موقعیت خود ایجاد نکند. این در حالی است که اکثر کشورهای همسایه که در دو دهه گذشته در رتبه های پایین تری نسبت به ایران قرار داشتند، تغییر موقعیت داده و فاصله معناداری با ایران پیدا کنند. در حالی که آموزش و بهداشت دو زیرساخت مهم توسعه ای در کشورها تلقی میشوند و ایران طی دو دهه گذشته سرمایه گذاری زیادی در آن انجام داده این سوال همچنان مطرح است که چرا این شاخص ها از نظر کیفی مورد توجه سیاستگذاران قرار نگرفته و به حفظ وضع موجود بسنده شده است.

بررسی وضعیت ایران در دو شاخص دیگر همچون سیاست و اقتصاد نشان داد که بیشترین شکاف جنسیتی در این دو شاخص متمرکز شده است و یکی از مهمترین دلایل عدم توفیق ایران در کسب رتبه های بالاتر پایین بودن میزان مشارکت اقتصادی (۱۲/۸ درصد) و مشارکت سیاسی (۳/۱ درصد) است. این در حالی است که دو کشور عربستان و ترکیه با استفاده از راهبردهای مختلف این دو شاخص اثرگذار را رشد داده اند. کشور عربستان در سال ۲۰۱۱ با استفاده از سهمیه بندی جنسیتی در پارلمان ۲۰ درصد از کرسی های مجلس را به زنان اختصاص داد و با این ترتیب توانست قدم مهمی در مسیر کاهش شکاف جنسیتی در حوزه سیاست بردارد. علاوه بر این در سال ۲۰۱۵ نیز قانونی برای شرکت زنان در انتخابات شهرداری ها تصویب و به این ترتیب مشارکت زنان در سطوح محله ای را نیز تسهیل نمود. ترکیه نیز از سال ۱۹۹۹ سیستم سهمیه بندی جنسیتی در پارلمان را به شیوه ای دیگر به اجرا درآورده است. به این ترتیب که حزب جمهوری خواه خلق ۳۳ درصد و حزب عدالت و توسعه ۴۰ درصد از سهمیه کاندیداهای خود را به زنان اختصاص داده اند و در حال حاضر ۱۴ درصد از نمایندگان پارلمان را زنان تشکیل میدهند.

شاخص دیگر که اهمیت فراوانی در ارتقا وضعیت شکاف جنسیتی دارد مشارکت اقتصادی زنان است. درصد مشارکت اقتصادی به درصد افرادی گفته می شود که یا کار می کنند و یا به دنبال کار می گردند در مقایسه با کل جمعیت کشور که در سن کار قرار دارند. با توجه به این تعریف، آمارهای بانک جهانی (۲۰۱۵) درصد مشارکت اقتصادی زنان ایرانی را ۱۷٪ نشان می دهد. به این معنی که تنها ۱۷٪ زنان ایرانی که در سن کار قرار دارند، یا مشغول به کار هستند یا به طور جدی دنبال کار می گردند و ۸۳٪ باقی نه کار می کنند نه به امید برای یافتن کار دارند. در منطقه خاورمیانه زنان قطری با مشارکت اقتصادی ۵۱٪ در صدر قرار دارند. پس از قطر، زنان کویتی با نرخ مشارکت ۴۴ درصد و امارات ۴۰ درصد در صدر قرار دارند. شایان ذکر است که زنان در عربستان سعودی با ۲۰٪ و ترکیه با ۲۹٪ مشارکت اقتصادی بالاتری از ایران دارند.

اهمیت مشارکت اقتصادی زنان نه تنها در رشد شاخص های بین المللی و کاهش شکاف جنسیتی که از بعد مهمتر در افزایش رشد اقتصادی کشور نیز باید مورد توجه قرار گیرد. بررسی صندوق بین المللی پول در سال ۲۰۱۵ نشان می دهد بدلیل وابستگی شدید اقتصاد ایران به فروش سوخت های فسیلی، با رفع تحریم ها شاهد کاهش قیمت نفت و در نتیجه آسیب پذیری اقتصاد ایران در این برهه خواهیم بود. این گزارش تاکید میکند علی رغم تاثیر منفی کاهش قیمت نفت بر رشد اقتصادی ایران در سال ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۶، اجرای کامل توافق هسته ای منجر به ثبات اقتصادی و توسعه صادرات ایران خواهد شد.

این گزارش در بررسی وضعیت رشد اقتصادی ایران بر چند عامل بازدارنده در مسیر توسعه سریع اقتصادی و دستیابی به تورم تک رقمی پایدار اشاره دارد که شامل اعتبارات محدود پولی و بانکی، بالا بودن هزینه های تولید و راه اندازی کسب و کار و بالا بودن نرخ بیکاری بویژه بین زنان و جوانان اشاره دارد. گزارش دیگر صندوق بین المللی پول در بررسی نقش زنان در رشد اقتصادی در چهل کشور دنیا نشان میدهد عدم مشارکت زنان در اقتصاد منجر به کاهش ۱۵ تا ۴۰ درصدی میزان تولید ناخالص داخلی کشورها شده است. بر اساس این بررسی ایران در مجموع سه کشور دنیا با بیشترین زیان اقتصادی بدلیل عدم مشارکت زنان است و شکاف جنسیتی در اقتصاد ایران باعث شده که از نظر میزان زیان دهی اقتصادی بعد از قطر و عمان؛ با زیان دهی بیش از ۳۳ درصد قرار داشته باشد.

بر اساس پیش بینی بانک جهانی (۲۰۱۵) جمعیت شاغل ایران تا پایان سال ۲۰۱۵ در حد ۲۴ میلیون نفر و جمعیت بیکار در حدود ۲/۵ میلیون نفر خواهد بود که نرخ ۹/۵ درصدی بیکاری در کشور است. این در حالی است که ایران نرخ بالایی از شاغلین به تحصیل در آموزش عالی را داراست و بر این اساس تا ۵ سال آینده بطور متوسط سالیانه دو نیم درصد به جمعیت در جستجوی شغل آن اضافه خواهد شد و این بدان معناست ۳ میلیون نفر متقاضی شغل در انتظار ورود به بازار کار هستند. نکته قابل توجه این است که بیشتر این متقاضیان تحصیلکرده زنان خواهند بود.

بنابراین توسعه فرصت های مشارکت اقتصادی زنان در ایران باید مورد توجه جدی قرار گیرد و بر اساس اسناد و گزارش های بین المللی بخش خصوصی یکی از مهمترین کانال های توسعه مشارکت زنان در اقتصاد است. در گام اول ایجاد زیرساخت های حقوقی و قانونی به منظور تضمین حقوق اجتماعی و اقتصادی زنان در بخش خصوصی و در مرحله بعدی توسعه فرصت های سرمایه گذاری در مشاغل متناسب با حضور زنان اهمیت ویژه ای دارد.

ذکر این نکته نیز ضروری است که مهمترین مسائلی که منجر به پایین بودن جایگاه ایران در شاخص ها می شود را می توان در چند دسته کلی تقسیم بندی نمود:

الف: پایین بودن رتبه ایران در دو شاخص کلیدی

در حالی که بر اساس گزارش جهانی ایران در بین کشورهای منطقه رتبه خوبی در زمینه آموزش و بهداشت دارد، در زمینه بکارگیری سرمایه انسانی زنان در حوزه اقتصاد و مدیریت کشور رتبه بسیار پائینی دارد و جبران این جایگاه منوط به تحولات جدی در نظام مدیریتی کشور است. یکی از ابتکاراتی که اکثر کشورها در این حوزه دارند افزایش تعداد زنان در مشاغل دولتی و سوق دادن مردان به بخش خصوصی است. در زمینه مشارکت سیاسی هم علاوه بر سهمیه بندی مجلس و یا احزاب در انتخابات پارلمانی، انتساب وزیران زن در وزارتخانه هایی همچون وزارت رفاه و امور اجتماعی، وزارت آموزش، وزارت علوم و وزارت بهداشت است.

ب: منابع آماری و داده ها

چالش آمار و داده یکی از مهمترین دلایلی است که باعث کاهش رتبه ایران در اکثر شاخص های بین المللی می شود. مهمترین منبع تهیه گزارش های بین المللی در سطح جهانی منابع آماری و گزارش های ارسالی دستگاه ها و وزارتخانه ها است. یکی از مهمترین مشکلات کشور ایران عدم تجمیع و استانداردسازی آمارها توسط مرکز آمار ایران است. به عبارت دیگر مرکز آمار اقدام متمرکزی در زمینه تهیه آمارها و داده های مرتبط با شاخص های بین المللی در کشور ندارد و عملاً اکثر داده های مرکز در مقاطع زمانی عقب تر از آمار دستگاهها قرار دارند. همین امر باعث می شود دستگاهها برای ارسال آمارها دچار چالش جدی، ارسال آمارهای مختلف از دستگاه های مختلف برای یک شاخص و حتی تعلق در ارسال گزارش ها شوند.

ج: حساسیت های ایجاد شده در مورد گزارش های بین المللی

طی دهه اخیر برخی از جناحها موضعی تدافعی نسبت به گزارش های بین المللی ایجاد کرده و همین امر باعث شده هر اقدامی در مسیر ارائه گزارش آب به آسیاب دشمن ریختن تلقی شود و در نتیجه در برهه های مختلف اطلاعات مربوط به برخی از شاخص ها به درستی تهیه و ارسال نگردد. بعنوان مثال در هر دوره زمانی که مرجع ملی زنان اقدام به تهیه گزارش وضعیت زنان در کشور نموده که بدون شک بخش مهمی از آن مناظر به دستاوردها بوده، منابع مختلفی اقدام به ایجاد حساسیت و حتی کارشکنی نموده اند و همین امر بارها منجر به مخدوش شدن روند تهیه گزارش و بعضاً توقف آن شده است. انقطاع های ممتد در ارسال گزارش و عدم ایجاد رویکرد واحد در بخش های مختلف دولت باعث شده که اقدام موثر و مستمری در زمینه پایش داده ها و ارائه گزارش های به موقع صورت نگیرد.